

Finskans Historiska och Nutida Varieteter
Merlijn de Smit
9.3
19:00-20:30
F339

SUOMEN MUOTO-OPIN HISTORIAN PÄÄPIIRTEET

1. LUKU- JA SIJAMUODOT

1.1. KANTAKIELEN SIJAMUOTOSYSTEEMI

Uralilaisessa kantakielessä oli luultavasti seuraavat sijat:

Yksikkö:

Nominatiivi : -
Genetiivi: *-n
Akkusatiivi: *-m
Lokatiivi (olosija): *-nA
Ablatiivi (erosija): *-tA
Latiivi (tulosija): *-k, *-s, *-j, *-n

Duaali:

*-k, *-n

Duaali esiintyy vielä saamessa ja samojedissa (jossa *-k:hon palautuva elementti), ja obinugrilaisissa kielissä (jossa *-n).

Monikko:

Nominatiivi/akkusatiivi: *-t
Muut sijat: *-j

Monikkotaivutus on syntynyt luultavasti vasta kantasuomen jälkeen. Suomessa monikkotunnukseen *-i-* (<*)j) liitetään sijamuodot, mutta virossa taas sijamuodot liitetään genetiivivartaloon (*kalade* 'kalojen', *kaladest* 'kaloista'). Pelkkä monikkopäite *-j esiintyy saamessa monikon genetiivinä: *suolo* 'saari', *sullui* 'saarten'.

1.2. KIELIOPPILLISET SIJAT

Suomen genetiivi *-n* palautuu uralilaiseen genetiiviin *-n. Vanhastaan genetiivillä oli omistussijan lisäksi myös dativin funktio - siis, genetiiviä käytettiin

jossain määrin sellaisissa lauseissa kuin *annan kirjan sinun* - josta on jäljet vanhassa kirjasuomessa ja nykysuomessakin, vert. esimerkiksi *annan sinun mennä*. Monikon 2. genetiivi (joka liittyy yksikkövartaloon) pääte muodostetaan monikon *t:n ja genetiivin *n:n yhdistelmästä: *miesten, poikain* (<*poikaen <*poikaden <*poikaten). Monikon 1. genetiivi (joka liittyy monikkovartaloon) palautuu monikon *j:n ja 2. genetiivin *-ten:n yhdistelmästä: *kalojen* <*kaloiden <*kala-j-ten.

Suomen akkusatiivi -n, joka on sulautunut täysin genetiivin kanssa, palautuu aikaisempaan akkusatiivipäätteeseen *-m. Kehitys *-n > *m on tapahtunut itämerensuomessa, useimmissa saamen kielissä ja mordvassakin, mutta alkuperäinen *-m esiintyy vielä sellaisenaan eteläsaamessa ja marin kielessä. Monikossa ei ollut erillistä akkusatiivipäätettä. Luultavasti akkusatiivia käytettiin vain määräisille yksikköobjekteille. Pronomineissa esiintyy akkusatiivipääte -t (*minut, sinut*), joka on joskus yritetty yhdistää unkarin akkusatiiviin (-t nomineissa), toisaalta, tämä on sangen epävarmaa.

Suomen partitiivi -tA palautuu vanhaan uralilaiseen erosijaan *-tA:an. Eräissä adverbissa postpositioissa näkyy vielä vanhan erosijan paikallismerkitys: *takaa* (*taka-ta), *kaukaa* (*kauka-ta).

1.3. PAIKALLISIJAT

Uralilaisen erosijan -tA (ks. yllä) lisäksi myös olosija *-nA ja tulosijat (*-j, *-k jne.) esiintyvät vielä suomessa. *-nA-sijasta on kehittynyt essiivi. Tulosijat (latiivit) *-s ja *-k esiintyvät sellaisinaan eri adverbissa ja postpositioissa, esim *alas, ulos, luo* (<*luok).

Ns. s-sijat esiintyvät itämerensuomalaisten kielten lisäksi mordvassa ja saamessa. Inessiivi -ssA on syntynyt lativiin *-s ja olosijan *-nA yhteensulautumisesta. äännekehitys *-snA > -ssA on hyvin tuttu, vrt. esimerkiksi vanha kirjasuomi *miessä* 'miehenä' (<miesnä). Etelävirossa *-snA on kehittynyt *-hn:ksi, ja siitä *-h. Samanlainen kehitys on tapahtunut sporaadisesti myös suomen eteläpohjanmaan murteessa: *mihnä* 'missä', *päänäni* 'päässäni'.

Elatiivi -stA on niinikään syntynyt lativiin *-s ja vanhan erosijan *-tA yhdistelmästä. Illatiivin tausta on monimutkaisempi: kai kyseessä on lativiin *-s ja toisen elementin (latiivin?) *-n yhteensulautumista: pääte on siis alun perin *-sen, josta myöhemmin kehittyi *-Vn ja *-hVn (<*hen <*zen). Pidempi -seen, -siin pääte on kai syntynyt kontaminaatiosta (<*sehen <*sezen <*sesen).

Ns. l-sijat esiintyvät itämerensuomen lisäksi marissa ja permiläiskielissä, ja *l-elementti esiintyy paikallissijoissa myös jonkin verran ugrilaiskielissä. Mordvassa *l esiintyy kuitenkin vain johtopäätteissä, ja saamessa sporaadisesti joissain adverbissa. On hyvin mahdollista, että l-sijoissa tavattava *l on samaa, joka esiintyy paikkaa ilmaisevassa johtopäätteessä -lA (*etelä, pohjola, Kittilä, Pajala*, jne.) Adessiivi ja ablatiivi on muodostettu samalla tavalla kuin inessiivi ja

elatiivi (*-lnA, *-ltA), allatiivi on syntynyt *l-sijan ja *n-latiivin yhdistelmästä, samalla tavalla kuin illatiivi. Alkuperäinen *-len on sitten muiden l-sijoiden mallin mukaan kehittynyt *-llen muodoksi, jollaisena se esiintyy vielä yleisesti vanhassa kirjasuomessa. Myöhemmin *-n on hävinnyt.

1.3. MUUT SIJAT

Translatiivi *-ksi* esiintyy mordvassakin. Todennäköisesti päätte on samaa alkuperää kuin vartalotaivutuksessa esiintyvä *-ks*, esim. *sormus*, *sormukse-*, *aidas*, *aidakse-*. Instruktiivi *-n* on ajateltu olevan samaa alkuperää kuin genetiivikin. Komitatiivi *-ine* on muodostettu johtopäätteellä *-i, olosija *-nA ja kai latiivi *-k, päätte oli sitten alun perin *-inAk, josta *-inek > *-ine. Komitatiivi on aika nuori sija - virossa on syntynyt uusi komitatiivipäätte postpositiosta *kansna (sm. *kanssa*) > *-ga*. Samanlainen kehitys on käynnissä myös suomen murteissa. Prolatiivi on syntynyt johtopäätteen *-icce (jolla on vastineita muissa suom.-ugr. kielissä ja samojedissa) ja latiivin *-k:n yhdistelmästä. Abessiivi *-tta* on kehittynyt samasta päätteestä (<*-ptA) joka esiintyy myös adjektiivijohtimesa *-ton*, *-ttoma* (<*-ptAmA, vrt. mordva *-vtomo*).

2. ADJEKTIIVIEN TAIVUTUS

Adjektiivit eivät alun perin taivunneet sijoissa - unkarissa adjektiivien taivutus vielä puuttuu: *a nagy ház* 'suuri talo' - *a nagy ház-ban* 'suurella talossa'. Komparatiivintunnus *-mpA* palautuu uralilaiseen kantakieleen - unkarissa tunnus on kehittynyt *-bb:ksi* ja edustaakin komparatiivia: *nagy* 'suuri' - *nagyobb* 'suurempi' - mutta kantakielessä *-mpA-tunnuksella oli luultavasti toinenlainen funktio (esim. vastakohdan ilmaiseminen pronomineissa kuin *jompi kumpi*, tai paikallisten suhteiden ilmaiseminen: *tuonnempana*). Superlatiivin *-in*, *-impa-* ei esiinny alun perin muissa sukulaiskielissä kuin karjalaa. Alun perin johdos on muodostettu *-mA*-päätteellä, joka esiintyy myös demonstratiivipronomineissa: *tämä*, *nämä*, jne. Nominatiivissa oletetaan tapahtuneen kehitys *mA > mi > im > in, jonka jälkeen *-i-* alettiin kautta koko taivutusparadigmassa. Muissa sijoissa vartalo oli alun perin *mA-, myöhempi *mpA- on kehittynyt komparatiivin mallin mukaan.

3. PRONOMINIT JA POSSESSIIVISUFFIKSIT

Persoonapronominit olivat alun perin:

Yksikkö

1 mV

2 tV

3 sV

Monikko

- 1 mVk
- 2 tVk
- 3 sVk

Pronominien monikon *-*k* on hävinnyt suomessa, joskin siitä on vielä jäljet (esim. Peräpohjolassa *met, tet, het*). Suomessa esiintyvä *-nä* (*minä, sinä*) on vanhaa perua. Yksikön 1. ja 2. persoonan pronominit ovat *n*-loppuisia myös saamessa, mordvassa, permiläiskielissä jne.

Possessiivisuffiksit ovat syntyneet siten, että persoonapronominit liitettiin omistetun nominin vartaloon. Alun perin oli olemassa yksikön ja monikon possessiivisuffiksien lisäksi myös kaksikon (duaalin) sarja, ja myös erotettiin sitä, oliko omistettu yksiköllinen vai monikollinen (tämä ero on suomessa hävinnyt: *kalani* voi olla yksi kala, tai monet kalat, mutta esim. mordvassa ero on vielä olemassa).

Uralilaisen kantakielen possessiivisuffiksit voi olettaa olleen seuraavat:

Yksikkö, yksi omistettu

- 1. -mV
- 2. -tV
- 3. -sV

Duaali, yksi omistettu

- 1. -mVn
- 2. -tVn
- 3. -sVn

Monikko, yksi omistettu

- 1. -mVk
- 2. -tVk
- 3. -sVk

Yksikkö, monta omistettua

- 1. -nV
- 2. -ntV
- 3. -nsV

Duaali, monta omistettua

- 1. -nVn
- 2. -ntVn

3. -nsVn

Monikko, monta omistettua

1. nVk
2. ntVk
3. nsVk

Nykysuomen 1. pers. yks. possessiivisuffiksi *-ni* on syntynyt kantakielen *-nA (yksikkö, monta omistettua) suffiksista. Kantaauralin *-m (yksikkö, yksi omistettu) esiintyi 1. pers. yks. possessiivisuffiksina vielä litin murteessa.

Nykysuomen 2. pers. yks. possessiivisuffiksi *-si* on syntynyt kantakielen *-tV (yksikkö, yksi omistettu) suffiksista. litin murteessa myös (yksikkö, monta omistettua) *-ntV-muotoon palautuva suffiksi esiintyy (-ns), siis: *tupas* '(yksi) tupasi', *tuvans* '(monta) tupasi'.

Nykysuomen 3. pers. yks. possessiivisuffiksi *-nsA* palautuu muotoon *-nsV (yksikkö, monta omistettua). Murteittain suffiksilla esiintyy loppukahdennus, joka on kai taas muodon *-nsVk (monikko, monta omistettua) vaikutusta. Toinen suffiksi, *-Vn* (taloaan) on syntynyt muodosta *-sVn (duaali, yksi omistettu).

Nykysuomen 1. pers. mon. possessiivisuffiksi *-mme* palautuu alkumuotoon *-mVk (monikko, yksi omistettu) tai *-mVn (duaali, yksi omistettu), n-loppuisia muotoja löytyy vielä murteissa. Geminaatta-m luultavasti on kehittynyt verbi-
taivutuksen mallin mukaan.

Nykysuomen 2. pers. mon. possessiivisuffiksi *-nne* palautuu muotoon *-ntVk (monikko, monta omistettua) tai *-ntVn (duaali, monta omistettua). Samalla kuin mon. 1. pers. suffiksien tapauksessa on murteissa vielä n-loppuisia muotoja.

3. pers. mon. possessiivisuffiksit palautuvat samaan asuun kuin 3. pers. yks. possessiivisuffiksit.

4. VERBINTAIVUTUS

4.1. INFINITIIVI JA PARTISIIPPI

Suomen 1. ja 2. infinitiivin pääte (*-a*, *-Ca*, *-da*, *-ta*) palautuu *-tA-suffiksiin. Lyhyessä 1. infinitiivissä luultavasti oli myös *-k latiivi - muoto oli siis *-tAk. *-tA taipuu translatiivin, inessiivin ja instruktiivin sijoissa (jälkimmäisessä kahdessa on esitettävä muoto *te). *-tAk infinitiivi esiintyy muissa itämerensuomalaisissa kielissäkin, muttei niiden ulkopuolella, vaikka suffiksin ainekset itse palautuvat varhempiin kielivaiheisiin.

Suomen 3. infinitiivin pääte -mA palautuu ikivanhaan uralilaiseen *-mA johdokseen, jolla on vastineita monessa sukukielessä. 3. infinitiivi taipuu paikallissijoissa, abessiivissa jne. Sama *-mA-aines löytyy myös ns. 4. ja 5. infinitiivimuodoista, sekä ns. agenspartisiipista (*minun tekemäni työ*).

Partisiippitunnus -vA palautuu vanhaan partisiippisuffiksiin -pA:han, jollaisena se esiintyy vielä sellaisissa sanoissa kuin *syöpä*. Menneen ajan partisiippi-muotojen alkuperä (-nUt, -nee-) on tähän asti tuntematon.

4.2. PASSIIVI

Passiivi, joka esiintyy sellaisenaan vain itämerensuomessa, on syntynyt kahden suffiksin sulautumisesta: alkuosa palautuu luultavasti ikivanhaan kausatiivisuffiksiin *-ttA (esimerkiksi suomessa *kantaa - kannattaa*), jälkiosa 3. persoonaan viittavaan elementtiin *-sen, joka esiintyy itämurteissa vielä refleksiivitaivutuksessa: *peseksen* 'minä peseydyn'. Siis, *luetaan* palautuu muotoon:

luke-tta-k-sen

vrt. virossa *loetakse* 'luetaan'. *k-aines todennäköisesti edustaa preesensmuotoa, joka sulki edeltävä tavun aiheuttaen *-ttA-aineksen heikkoasteisuuden. Menneessä ajassa tällainen *k-preesensia ei ollut, joten luettiin palautuisi muotoon:

luke-tta-j-sen > luke-tti-sen > luge-tti-zen > *luettiin*

Kuitenkin, olisi odotettava suomessakin viron mukainen muoto *luetaksen, eikä: *luetaan*. *k:n häviäminen suomessa olisi selitettävä sillä tavalla, että preesensmuoto kehittyisi menneen ajan muodon mallin mukaan, mikä ei ole mahdotonta, kuitenkin selitys ei ole erityisen miellyttävä

4.3. MODUSTUNNUKSET

Indikatiivi on nykysuomessa tunnuksen ja niin olikin kantakielessä. Nykysuomen imperatiivin k-aines (yks. 2. persoonassa jäännöslopukkeena, siis *lue* < *luek) on ikivanhaa perua, joka esiintyy monessa sukukielessäkin. Mon. 2. persoonan -kää pääte on syntynyt mahdollisesti indikatiivin taivutuksen mallin mukaan (2. pers. yks. -t - mon. -tV > 2. pers. yks. -k - mon. > -kV). Konditionaalin tunnus -ise näyttää palautuvan aikaisempaan *-ηce-muotoon, kuitenkin muissa itämerensuomalaisissa kielissä esiintyy tämän lisäksi myös *-k's -suffiksiin palautuva konditionaali. Molemmat ovat syntyneet johdospäätteistä (vrt. esim. *repäistä*, ja myös 5. infinitiivi: *olla putoamaisillaan*).

4.4. TEMPUSTUNNUKSET

Nykysuomen verbintaivutuksessa on jälkiä aikaisemmasta *-k-preesensintunnuksesta,

esim. passiivissa (ks. yllä) ja persoonantaivutuksessa (ks. alla). Menneen ajan tunnus -i- palautuu aikaisempaan -j-suffiksiin, joka esiintyy imperfektintunnuksena useimmissa suomalais-ugrilaisissa kielissä. Suomalais-ugrilaisissa kielissä esiintyykin vanhaan *s-suffiksiin palautuva imperfekti (esim. etelävirossa, marissa, mordvassa) - kuitenkin nykysuomen s-imperfekti (esim. *tiesin*, *maka-sin*, ja murteellisesti laajemmalti: *sanosin*) kehittyi alun perin *ti* > *si* muutoksesta (*tiesin* < **teetin*).

4.5. PERSONATAIVUTUS

Samalla tavalla kuin possessiivisuffiksikin persoonapäätteet ovat syntyneet persoonapronomineista, jotka ovat sulautuneet verbivartaloon. Uralilaisessa kantakielessä voi olettaa olleen seuraavat persoonapäätteet:

Yksikkö

1 *-m

2 *-t

3 - / -sen

Monikko

1 *-mek

2 *-tek

3 *-t

Nyky-suomen 1. ja 2. pers. yks. päätteet *-n* ja *-t* ovat kehittyneet säännöllisesti uralilaisista edeltäjistään. Uralilaisessa kantakielessä erillinen kolmannen persoonan päätte ei ollut, vaikka on mahdollista, että määräisten objektien yhteydessä esiintyi objektiin viittaava *-sen*. Tämän pohjalta on monessa uralilaisessa kielessä (esim. unkarissa, mordvassa, samojedissa) kehittynyt ns. objekti-taivutus, jossa persoonantaivutuksessa on sekä subjektiin että objektiin viittavat päätteet. Suomessa yks. 3. persoonan tunnus perustuu partisiippitunnukseen *-pA, -vA (vrt. murteissa ja vanhassa kirjakielessä -pi). Tämä päätte olisi myöhemmin heikentynyt pelkäksi vokaaliksi. Joten kantasuomessa lause *mies tappaa karhun* oli alun perin jotain kuin **mees tappava karhum* (tai, **mees karhum tappava*), siis: mies on karhun tappava (mies), mies on karhuntappaja. Imperfektissa yks. 3. persoona on tunnukseton.

Nyky-suomen monikon 1. ja 2. pers. yks. päätteet *-mme* ja *-tte* perustuvat uralilaisiin päätteisiin siten, että niihin on sulautunut preesensin **k*, joka on aiheuttanut konsonantin geminoituminen, siis:

tulemme < tule-k-mek

tulette < tule-k-tek

Alun perin imperfektissa oli siis:

tulime < tule-j-mek

tulite < tule-j-tek

Myöhemmin alettiin käyttää *-mme* ja *-tte* -päätteet myös imperfektin taivutuksessa. Kuitenkin esim. Etelä-Pohjanmaan murteessa vanhakantainen systeemi on säilynyt: *saamma* 'saamme' - *saima* 'saimme', *saatta* 'saatte' - *saita* 'saitte'.

Mon. 3. persoonassa ei ollut alun perin, kuten yks. 3. persoonassakin, erillistä persoonapäätettä. Päätteenä oli pelkkä monikkoon viittaava *-t*. Sellaiset monikonpäätteet esiintyvät vielä imperfektimuotoissa esim. Peräpohjolan ja Etelä-Pohjanmaan murteissa ja Lounaismurteissakin, esim. *he tulit*, *he annoit*. Yleis-kielen *-vAt* pääte on *-vA*-partisiipin monikkomuoto.